

}, *Vrouweninvloed in het literaire veld. De meewerking van vrouwen aan katholieke Vlaamse tijdschriften, weekbladen en kranten, 1900-1940*, Universiteit Gent, 2005, promotor: Prof. Dr. M. Demoor; copromotor: Prof. Dr. A.M. Musschoot _____

Op 15 januari 1900 verscheen het eerste nummer van *Dietsche Warande en Belfort*. Dit katholieke literair-cultureel tijdschrift ontstond uit de smelting van de tijdschriften *Dietsche Warande* (1855-1899) en *Het Belfort* (1886-1899), en het zou in zijn nieuwe vorm snel een gezaghebbende positie in het (katholieke) Vlaamse literaire veld innemen. De oprichting van *Dietsche Warande en Belfort* gebeurde onder impuls van Marie Elisabeth Belpaire, die eigenares en dus financier van het tijdschrift werd en die om die reden de beslissingsmacht op ideologisch en inhoudelijk vlak naar zich toe probeerde te trekken.

De machtspositie die Belpaire innam in *Dietsche Warande en Belfort* was uniek in het toenmalige literaire veld – uniek, omdat zij een vrouw was. Vrouwelijke auteurs waren rond de vorige eeuwwisseling nochtans niet zo uitzonderlijk. In de loop van de negentiende eeuw was schrijven een voor vrouwen respectabele bezigheid geworden, omdat het thuis kon gebeuren en dus in principe niet in tegenspraak was met hun natuurlijke bestemming als echtgenote of moeder. Er was een categorie van vrouwelijke beroepsschrijvers ontstaan, maar vrouwen bleven een minderheid in het literaire veld en bovendien slaagden ze er slechts zelden in een centrale positie in dat veld in te nemen. Daaraan lag geen gebrek aan aanleg of een of andere lichamelijke disfunctie ten grondslag. Verklaringen moeten in de eerste plaats worden gezocht in extraliteraire factoren, zoals een beperkte toegang tot onderwijs, de maatschappelijke genderverhoudingen en de daaruit voortvloeiende sekspecifieke socialisering van actoren in het literaire veld, de genderde op-

vattingen over kunst en literatuur en de structuur van het literaire veld, dat eeuwenlang was gedomineerd door mannen.

Mijn proefschrift sluit aan bij een onderzoekstraditie die door een inhoudelijke en institutionele analyse van de creatieve, *i.c.* literaire productie van vrouwen en van het discours over vrouwelijk schrijverschap inzicht wil verwerven in de positie van vrouwen in het artistieke/literaire veld en in de (genderde) machtsmechanismen die in dat veld werkzaam zijn. Mijn onderzoek focust in de eerste plaats op de medewerking van vrouwen aan katholieke Vlaamse literair-culturele tijdschriften, algemene weekbladen en oorlogskranten in de periode 1900-1940, wat wordt bestudeerd vanuit een institutionele of structuralistische invalshoek.

Het onderzoek spitst zich toe op drie aspecten: (1) Hoe bewogen individuele vrouwelijke auteurs zich in het katholieke Vlaamse literaire veld?; (2) Hoe bepaalden veldinterne en veldexterne factoren hun functioneren in dat veld?; (3) Hoe verhielden vrouwelijke auteurs zich ten opzichte van elkaar? Voor het eerste deel van de vraagstelling heb ik het kwantitatieve aandeel van vrouwen in katholieke Vlaamse periodieken die verschenen tussen 1900 en 1940 in kaart gebracht, wat resulteerde in een databank van hun bijdragen. Op basis daarvan heb ik het traject onderzocht van de vrouwen die meewerkten aan de onderzochte periodieken. Het betreft zowel hun persoonlijke traject (d.i. hun sociale achtergrond, opleiding, professionele carrière, enzovoort) als hun traject in het literaire veld. Bij dat laatste staan vragen centraal als: Hoe kwam hun medewerking aan de bladen tot stand? Welke bijdragen publiceerden ze daarin? Wat was hun functie in het blad? Oefenden zij op enige manier invloed uit op de redactionele lijn ervan?

Ten tweede heb ik geanalyseerd of en hoe de positie en positiebepalingen van tijdschriften, weekbladen en kranten een invloed uitoefenden op de publicatiemogelijkheden van vrouwen en op hun positie in het literaire veld. Deze veldinterne factoren staan echter niet los van veldexterne factoren, zoals het heersende genderdiscours en historische en maatschappelijke ontwikkelingen, die ook ten dele de positie van vrouwen in het veld bepalen. Tot slot heb ik vrouwelijke auteurs als 'groep', of beter: als netwerk, geanalyseerd. Ik ben vertrokken van de hypothese dat er tussen vrouwelijke auteurs relaties zouden bestaan en heb onderzocht op welke niveaus ze zich situeerden en welk doel ze dienden of welke functies ze vervulden.

Het spreken over posities en positiebepalingen in het literaire veld leidt nageenog automatisch naar de veldtheorie van Pierre Bourdieu, waarin de relatie tussen sociale structuren en de reproductie van macht wordt geanalyseerd.

Zijn theorie biedt de mogelijkheid om het handelen of de praktijk van vrouwen in het literaire veld op een gediversifieerde manier te benaderen, als enerzijds bepaald en begrensd door sociale of maatschappelijke structuren en anderzijds ingegeven door bewuste besluitvorming en strategische keuzes.

Bourdieu's theorie van praktijken steunt op drie sleutelconcepten, namelijk veld, habitus en kapitaal. Belangrijk is vooral zijn definiëring van de dynamiek van het veld in termen van een interne strijd, waarvan de inzet het monopolie over het legitieme gezag (of de symbolische macht) vormt. De strijd (of het spel) vindt plaats tussen enerzijds machthebbers, die defensieve of orthodoxe strategieën hanteren, en anderzijds nieuwkomers, die subversieve of heterodoxe strategieën ontwikkelen. De strijd vereist trouwens een consensus tussen (of geloof van) de partijen over wat de moeite van de strijd waard is, wat Bourdieu aanduidt met de term *illusio*. Daarnaast oefenen externe factoren onrechtstreeks een invloed uit op de dynamiek van het veld.

Deze concepten zijn recent door feministische onderzoekers toegeëigend om de maatschappelijke positie van vrouwen te verklaren. Zij wijzen er bijvoorbeeld op dat zowel habitus als kapitaal in sterke mate worden bepaald door sekse en gender – iets waarvoor Bourdieu lange tijd geen aandacht leek te hebben. In *La domination masculine* (1998) stelt hij echter, in navolging van onder anderen Joan Scott, dat gender, of beter: mannelijke dominantie, een van de fundamentele structurerende principes is in de sociale ruimte, waaruit onder andere volgt dat gender een relevante categorie vormt in het literaire veld. Hierbij zijn niet alleen de objectieve structuren van het literaire veld gegenderd; ook de cognitieve en subjectieve structuren van actoren in dat veld, d.i. hun denk-, perceptie- en handelingsschema's, ondergaan de invloed van gender. Hierdoor worden vrouwen als het ware veroordeeld tot de positie van *outsider*, wat hun deelname aan de strijd in het literaire veld bemoeilijkt, maar wat anderzijds ook kan worden uitgespeeld als een voordeel.

Mijn proefschrift beslaat de periode eind negentiende eeuw-1940, met 1900 als symbolische begindatum, omdat dat jaar *Dietsche Warande en Belfort* van start ging. Voor de periode 1900-1914 en 1918-1940 heb ik een tiental katholieke Vlaamse literair-culturele tijdschriften centraal gesteld: *Jong Dietschland* (1898-1914), *Dietsche Warande en Belfort* (1900-nu), *De Groene Linde* (1905-1906) en *Vlaamsche Arbeid* (1905-1930) voor de periode vóór de Eerste Wereldoorlog en *Dietsche Warande en Belfort*, *Vlaamsche Arbeid*, *De Pelgrim* (1929-1931), *De Tijdstroom* (1930-1934), *Volk* (1935-1941), *Kultuurleven* (1930-nu) en *Streven* (1931-nu) voor de naoorlogse periode. Voor het interbellum heb ik ook een exploratief onderzoek verricht naar vier

algemene katholieke weekbladen, zijnde *Het Vlaamsche Land* (1919-1926), *Hooger Leven* (1927-1938), *Jong Dietschland* (1927-1935) en *Nieuw Vlaanderen* (1934-1944). Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de publicatie van alle literair-culturele tijdschriften al dan niet tijdelijk opgeschort. Mede daarom heb ik mij voor de oorlogsperiode in de eerste plaats gericht naar het niet-bezette landsgedeelte achter het IJzerfront en naar de diaspora, waar een aantal nieuwe katholieke en katholiek-geïnspireerde Vlaamse kranten werd opgericht. Het gaat om de kranten: *De Belgische Standaard* (De Panne, 1915-1919), *De Stem uit België* (Londen, 1914-1919) *De Vlaamsche Stem* (Amsterdam, 1915-1916) en *Vrij België* (Den Haag, 1915-1918).

In mijn onderzoek ging de meeste aandacht uit naar Marie Elisabeth Belpaire en naar 'haar' tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*. Dit was in de eerste plaats omwille van praktische redenen: Belpaire heeft, in tegenstelling tot veel andere vrouwelijke auteurs, een zeer omvangrijk archief nagelaten. Anderzijds kan haar belang in het katholieke (literaire) veld van de eerste helft van de twintigste eeuw moeilijk worden overschat en zij moet daarom in mijn onderzoek noodzakelijkerwijze centraal staan. Als oprichtster, eigenares en redactielid van het vooraanstaande tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort* nam zij, zoals gezegd, een uitzonderlijke positie in. Bovendien heeft zij andere vrouwen onvermoeid aangemoedigd om hun talenten te ontplooien en zij stelde 'haar' tijdschrift graag voor hen open. Als schrijfster en als voorvechtster van vrouwenemancipatie vervulde zij ook een voorbeeldfunctie voor vrouwen die in haar voetsporen wilden treden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat *Dietsche Warande en Belfort* in de periode 1900-1940 het best scoorde wat betreft vrouwelijke medewerking (zowel vóór als na de oorlog maakten vrouwen daarin zo'n tien procent uit van het totale aantal auteurs), en dat het een voortrekkersrol speelde voor de toetreding van vrouwen tot het literaire veld.

Ook in andere katholieke Vlaamse literair-culturele tijdschriften publiceerden vrouwen zowel poëzie en proza als essays, recensies en lezersbrieven, maar hun aandeel daarin was veel kleiner dan in *Dietsche Warande en Belfort*. Vrouwen waren trouwens niet alleen kwantitatief gezien ondervertegenwoordigd; zij waren ook veel vaker dan mannen gelegheidsmedewerkers en hun medewerking was dus minder structureel. Vrouwen namen bovendien slechts zelden leidende of invloedrijke posities in de tijdschriften in. Tot de redactie van *Jong Dietschland* behoorde bijvoorbeeld één vrouw, Justine Antonissen, maar alles wijst erop dat zij er alleen in naam deel van uitmaakte en dat zij geen invloed uitoefende op de redactionele lijn.

De medewerking van vrouwen aan literair-culturele tijdschriften en de vaststelling dat vrouwen aan bepaalde tijdschriften opmerkelijk meer meewerkten dan aan andere, heb ik verklaard door een analyse van de structuur van het literaire veld. Belangrijk hierbij is het onderscheid tussen gebonden en ongebonden programmatische tijdschriften, of de mate waarin een tijdschrift zich in zijn kritische praktijk liet leiden door hetzij ideologische of politiek-sociale principes, hetzij door poëtische principes. De literair-culturele tijdschriften die in mijn proefschrift centraal staan, waren in de eerste plaats gebaseerd op levensbeschouwelijke en politiek-sociale principes: ze waren allemaal uitgesproken katholiek en Vlaamsgezind. Enkele, vooral jongerentijdschriften, voerden daarnaast een poëticaal programma.

Zowel de gebonden als de ongebonden tijdschriften importeerden in hun redactionele praktijk het dominante genderdiscours, maar ze belichtten daarvan een ander aspect. In de gebonden tijdschriften, die werden beïnvloed door het katholieke en Vlaamsgezinde discours terzake, stond de rol van vrouwen in de maatschappij als moeder, echtgenote en opvoedster centraal, wat volgens mij in het voordeel speelde van vrouwelijke auteurs. In de ongebonden tijdschriften primeerden de veeleer negatieve visie op vrouwelijk schrijverschap en de opvattingen over grote kunst en literatuur en over genialiteit, die een mannelijke connotatie hadden, wat de medewerking van vrouwen aan die tijdschriften veeleer tegenwerkte. Ik heb dit geïllustreerd aan de hand van een vergelijking tussen het conservatieve *Dietsche Warande en Belfort* en het avant-gardetijdschrift *Van Nu en Straks*.

De medewerking van vrouwen werd bovendien beïnvloed door de positie van de afzonderlijke tijdschriften in het literaire veld. Tijdschriften die de symbolische macht bezaten, *i.c.* *Dietsche Warande en Belfort*, verdedigden de literaire doxa, of de dominante ideologie, meerbepaald de opvatting dat literatuur in de eerste plaats een ethische doelstelling had. Die doxa bood in principe de voorwaarden voor en de rechtvaardiging van vrouwelijk schrijverschap. Vrouwelijke auteurs bevonden zich door hun status van schrijvende en dus werkende vrouwen in een marginale maatschappelijke positie. Hun doorbreking van de traditionele gendergrenzen werd daarom alleen aanvaard als zij hun natuurlijke bestemming, d.i. het moederschap, niet uit het oog verloren (en dus voornamelijk literatuur schreven die niet in strijd was met deze bestemming) en als hun werk beantwoordde aan de literaire doxa. Indien dat zo was, dan waren vrouwelijke auteurs verzekerd van de lofbetuigingen van orthodoxe collega-schrijvers en van het publiek.

Nieuwkomers die een plaats (of erkenning) wilden veroveren in het katholieke literaire veld, zoals de oprichters van *Vlaamsche Arbeid* en *De Groene Linde* vóór de Eerste Wereldoorlog en *De Tijdstroom* en *Volk* na de oorlog,

gingen de strijd om de symbolische macht aan en stelden de doxa in vraag. Het innemen van een dergelijke heterodoxe en dus risicovolle positie is volgens Bourdieu het voorrecht van actoren die over een aanzienlijke hoeveelheid kapitaal beschikken. Vrouwen, die meestal minder kapitaal hadden, voelden er wellicht weinig voor om hun veilige en gegarandeerde positie in het veld op te geven door een positiebepaling tegen de literaire doxa. Bovendien vereist deelname aan de strijd in het literaire veld een zeker engagement, waartoe vrouwen niet in staat waren, omdat zij door hun positie van *outsider* het geloof in het spel of de *illusio* niet deelden. Vrouwen verkozen daarom de strategie van de onafhankelijkheid boven die van de aansluiting. Ze bewogen zich dan ook veeleer in de marge van progressieve literaire stromingen. Dat belette niet dat zij in de tijdschriften van die bewegingen publiceerden, maar het verhinderde wel dat zij daarin een centrale positie innamen.

De medewerking van vrouwelijke auteurs aan algemene weekbladen kan eveneens worden gelinkt aan de positie van die bladen in het literaire veld. In tegenstelling tot de literair-culturele tijdschriften, waren het veeleer populaire, commerciële bladen. Ze behoorden daardoor tot wat Bourdieu het subveld van de grootschalige productie noemt, waarin het heteronome principe regeert. Belangrijkste streefdoel daarin is economische winst. (In het subveld van beperkte productie, waartoe de literair-culturele tijdschriften behoorden, staan daarentegen erkenning door gelijken en symbolische winst centraal.) Om zoveel mogelijk economische winst te genereren, moest een zo groot mogelijk publiek worden aangesproken. Speciaal voor de potentiële vrouwelijke lezers werden artikels aangeboden die aansloten bij hun leefwereld en die hen konden interesseren, en de (mannelijke) redactie vond vrouwelijke auteurs blijkbaar het best geschikt om daarover te schrijven. Daarvoor werd in *Hooger Leven* en *Nieuw Vlaanderen* overigens een aparte vrouwenrubriek in het leven geroepen. Die rubriek bood aan vrouwelijke auteurs meteen de beste garantie op publicatiemogelijkheid – 'algemene' rubrieken over politiek, economie, godsdienst, enzovoort waren voor vrouwen nagenoeg ontoegankelijk –, maar vrouwelijke auteurs, vrouwelijke lezers en onderwerpen die met vrouwen te maken hadden, werden daardoor als het ware 'geëtoëseerd'.

De medewerking van vrouwen aan de oorlogskranten heb ik verklaard aan de hand van het dominante genderdiscours, dat werd weerspiegeld in de politiek-sociale positiebepalingen van die kranten. De Eerste Wereldoorlog wordt vaak gezien als een scharniermoment in de emancipatie van vrouwen. Door de afwezigheid van een groot deel van de mannelijke bevolking kregen vrouwen nieuwe verantwoordelijkheden in het gezin en op de arbeidsmarkt.

Toch was het volgens mij niet dit gebrek aan mannelijke krachten dat er voor zorgde dat meer vrouwen de pen ter hand namen en meewerkten aan kranten.

In de beeldvorming over vrouwen werden hun nieuwe activiteiten en de belangrijke economische rol die ze als dusdanig vervulden grotendeels genegeerd. In de media werden vrouwen in de eerste plaats gerepresenteerd in hun zorgende, ondersteunende, lijdende en rouwende functie. Vooral de rol van vrouwen als moeders werd onderstreept, waarbij hun moederschap een symbolische rol werd: vrouwen als moeders van de natie. Hierdoor werd aan vrouwen een rol toegekend in de ideologische reproductie of in het voortbestaan van de natie en werden zij dus rechtstreeks bij de oorlog betrokken – een oorlog waarmee zij in feite niets te maken hadden, omdat zij als vrouwen geen politieke macht bezaten en daarom geen relatie hadden tot de mannelijke natiestaat en tot de oorlog die door die natiestaat werd gevoerd. De consensus over de rol van vrouwen was echter nagenoeg algemeen, zowel onder mannen als onder vrouwen, en vooral in de oorlogvoerende landen.

De kranten die ik heb bestudeerd, waren Vlaamsgezind en verklaarden zich tevens trouw aan de Belgische unitaire staat – met uitzondering van *De Vlaamsche Stem*, die geleidelijk evolueerde in activistische richting. Een van de belangrijkste doelstellingen van deze kranten was de strijd lust van de soldaten aanwakkeren en het moreel van de Belgische bevolking hooghouden. Vrouwen waren volgens het moeders-van-de-natiediscours de ideale vertolkers van dergelijke patriottistische boodschappen en het was wellicht mede daarom dat zij in de kranten een forum kregen. In hun bijdragen lieten ze in ieder geval geen dissidente of onpatriottistische stemmen horen. Ze schreven over hun gevoelens van eenzaamheid, wanhoop, lijden en rouw. Ze verwoordden weliswaar hun nieuwe ervaringen van vrijheid en onafhankelijkheid, maar ze benadrukten steeds hun verzorgende en ondersteunende rol in dienst van de soldaten en het vaderland. Zogenaamde egoïstische eisen, zoals feminisme, emancipatie of pacifisme, kwamen uiterst zelden aan bod.

Tot slot heb ik de relaties tussen vrouwelijke auteurs onderling in het katholieke Vlaamse literaire veld geanalyseerd. Daarbij ben ik vertrokken van een concept van vrouwencultuur als een bewuste poging om door en voor vrouwen een (al dan niet feministisch) forum te creëren voor culturele productie, politieke actie en steun. Ik heb de relaties op drie niveaus onderzocht: (1) als persoonlijke, vaak intieme, vriendschappen tussen vrouwen; (2) in de vorm van informele en veeleer formele verenigingen van vrouwelijke auteurs en; (3) als literaire vrouwencircuits, d.i. als reële en virtuele netwerken van vrouwelijke auteurs. Deze drie vormen van relaties waren voor vrouwen zeer belangrijk voor het verkrijgen van emotionele en materiële steun, omdat zij

zich als schrijfsters in eenzelfde perifere positie in het literaire veld bevonden.

De meest centrale positie in het netwerk van vrouwelijke auteurs in het katholieke literaire veld werd ontegensprekelijk ingenomen door Belpaire. Het was een positie die zij te danken had aan haar rol als eigenares en redactielid van *Dietsche Warande en Belfort* en aan haar werking op vlak van meisjesonderwijs en vrouwenorganisaties. Door haar bezit van economisch en sociaal kapitaal was zij in staat op te treden als bemiddelaar en als mecenas, en zij stelde haar middelen graag ter beschikking van vrouwen.

De vraag hoe de praktijk van Belpaire – en van andere vrouwen in het literaire veld – in het licht van de veldtheorie van Bourdieu moet worden geïnterpreteerd, is overigens niet eenduidig te beantwoorden. Bij een structuralistische benadering van het literaire veld verdwijnen (vrouwelijke) actoren zelf enigszins uit beeld, of beter: komt er een beeld naar voren van actoren die werden gebonden, bepaald en begrensd door enerzijds het discours over gender en over gegenderd schrijverschap zoals dat werd gereproduceerd in het literaire veld en door anderzijds de posities en positiebepalingen van periodieken in dat veld. De 'invloed' die vrouwen als handelende subjecten binnen deze grenzen konden uitoefenen, was ogenschijnlijk klein; *women's agency* lijkt nagenoeg onmogelijk. De 'beschuldiging' dat zijn veldtheorie noodzakelijkerwijze deterministisch is, omdat het handelen van actoren uiteindelijk wordt bepaald door de maatschappelijke of sociale structuren en door de – gegenderde – habitus, die het resultaat is van de incorporering van de veldstructuren, en dat verzet en verandering in een dergelijk model nagenoeg onmogelijk is, wijst Bourdieu echter van de hand. Hij meent dat de praktijk die door de habitus wordt ingegeven wel degelijk ruimte laat voor strategische keuzes en bewuste besluitvorming.

Het voorbeeld van Belpaire ondersteunt die these. Zij heeft zich publiekelijk altijd ingepast in het dominante genderdiscours; in haar publicaties hield ze zich ver van al te radicale emancipatorische, laat staan feministische eisen; openbare optredens vermeed ze, omdat ze naar eigen zeggen liever in de schaduw bleef. Dit waren volgens mij (bewuste) strategieën om haar eigen projecten te ontwikkelen, zonder al te veel de aandacht te vestigen op het soms roldoorbrekende karakter daarvan. Ik meen immers dat Belpaire in staat was om een helder inzicht te verwerven in de genderverhoudingen, door haar opvoeding, door haar onafhankelijkheid (omdat zij een groot aantal kapitaalvormen bezat) en door haar positie als *outsider* in het veld van de macht, waartoe zij omwille van haar sekse was veroordeeld. Zij was zich bewust van het negatief symbolisch kapitaal dat haar vrouw-zijn betekende en om haar

'mannelijke' of roldeurbrekende activiteiten maatschappelijk aanvaardbaar te maken, heeft zij onder andere de beeldvorming rond haar persoon zélf trachtten te regisseren. Hierbij heeft ze, naargelang de situatie, haar vrouwzijn of haar symbolische moederrol benadrukt dan wel haar sekse proberen te maskeren.

De casus Belpaire toont aan dat de posities en positiebepalingen van vrouwelijke actoren in het literaire veld kunnen worden geïnterpreteerd als positieve strategieën om binnen een sociale structuur, waarin vrouwelijkheid nadelig is, of binnen de grenzen die hen van buitenaf worden opgelegd, vorm te geven aan hun eigen leven. Vrouwelijke actoren zijn met andere woorden bewuste, actieve subjecten, maar net als mannen worden zij tegelijk bepaald door sociale, politieke en historische constellaties en ontwikkelingen. De dynamiek van beamen en tegenspreken ten opzichte van het dominante discours, die kan resulteren uit hun bewustwording van deze dubbel(zinnig)e positie, zorgt ervoor dat er geen eenduidig oordeel mogelijk is over deze vrouwen, zowel in hun eigen tijd als nu. En het leidt niet zelden tot verrassende 'ontmoetingen' met actoren die door de selectieve werking van de historiografie nooit zijn doorgedrongen tot de canon van de (literatuur)geschiedenis.

Geraldine Reymentants